

Úvod

Tato kniha byla napsána jako reakce na potřebu stručně metodicky zpracovat pro vysokoškolskou výuku obor v českém prostředí poměrně mladý - jakkoliv jsou patologický stav a chování, jímž se drogová epidemiologie zabývá, podle všeho staré jako lidstvo samo.

Drogová epidemiologie až do společenských změn na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století v České republice resp. Československu prakticky neexistovala; na drogový problém bylo nahlíženo jako na zlořád, neslučitelný s obrazem „budovatele socialismu“. Přestože se předválečnému Československu, Československé „lidově-demokratické“ ani „socialistické“ republice užívání psychotropních látek nijak nevyhýbalo, v komunistickém táboře bylo - s výjimkou alkoholu a tabáku - považováno za něco horšího než je zločin: za zradu morálky socialistického občana a podkopávání výrobní kapacity státu. Komunističtí ideologové viděli v užívání drog důkaz prohnílosti kapitalismu; veřejné zmínky o jeho výskytu uvnitř „tábora míru“ byly až do osmdesátých let více či méně důsledně tabuizovány a věda, která by se je pokoušela systematicky popsat, mohla dost dobře být označena za kontrarevoluční se všemi důsledky, které proponentům „kontrarevoluce“ v levicových diktaturách hrozívaly. O rozsahu a povaze inhalování toluenu a čikulí, užívání pervitinu, braunu, marihuany, psychotropních hub, volně prodejných i předepisovaných léků samostatně i v kombinaci s alkoholem tak máme až do roku 1989 jen izolované zprávy - především z publikovaných článků v Proti-alkoholickém obzoru, ojedinělých aktivit medicínských, psychologických a sociologických odborných společností, z policejních archívů a z expertních odhadů terapeutů a také z několika mála filmových a beletristických děl.

Otevření hranic a nástup demokratických poměrů na počátku devadesátých let minulého století znamenaly i změnu ve spektru zneužívaných látek, vystoupení problémových uživatelů „ze sklepů a bytů“ a vznik otevřených drogových scén - tedy veřejných míst v centrech větších měst, kde se shromažďují konzumenti a prodejci drog. To vše spolu se svobodou tisku a vznikem bulvárních médií, pro něž problematika návykových látek představuje atraktivní téma, vytvořilo ve veřejnosti mylný pocit „novosti“ drogového problému a jeho „strašlivých rozměrů.“ Z pochopitelných příčin trvalo jistý čas, než se vytvořilo odborné i ekonomické zázemí pro kvalitní popis situace; když se tak nicméně stalo, ukázalo se, že pro mnohé senzacechtivce a konjunkturalisty je jistým zklamáním „standardnost“ českých poměrů v kontextu západních demokracií a postavení České republiky ve skupině zemí, které jsou v evropském i celosvětovém kontextu postiženy prozatím spíše podprůměrně co do celé škály negativních veřejnozdravotních a společenských jevů, jež s užíváním drog souvisejí. Není zvláštním překvapením, že se takto „zklamaná“ média a v některých případech i nejrůznější organizace a jejich reprezentanti snaží vědecky získané a podložené výsledky důsledně ignorovat.

Z metodologického pohledu je podle mého názoru drogová epidemiologie jednou z nejzajímavějších - a nejobtížnějších - oblastí epidemiologie vůbec. Fakt, že látky, jejichž užíváním se drogová epidemiologie zabývá, jsou ve své většině nelegální a jejich užívání je tedy vnímáno jako protisociální jev, nutně vede k tomu, že se z něj stává více či méně skrývaná činnost. To komplikuje až znemožňuje použití některých standardních epidemiologických metod; lidé se prostě k užívání těchto látek přiznávají.

vají neradi – a i když to udělají, mohou údaje o rozsahu užívání či zneužívání a o míře souvisejících problémů vědomě či podvědomě zkreslovat. Proto je nutno používat řadu postupů, vypůjčených z jiných vědních oborů, proto se drogová epidemiologie z medicínského změnila v multidisciplinární obor – a proto také drogová epidemiologie, dříve téměř bezvýhradně spoléhající na kvantitativní metody, přijala kvalitativní výzkum za svou plně rovnocennou složku a v poslední době dokonce představuje jeden z motorů jeho metodologického rozvoje.

Další obtíž, s níž je nutno se vyrovnat, představuje sám problematický, časově a prostorově nestálý koncept „nelegality“ psychoaktivních látek.

Užívání a/nebo držení některých z nich je celosvětově zakázáno a trestné; jiné látky jsou ilegální jen v některých zemích. Alkohol je v době dokončení tohoto textu nezákonný v některých islámských zemích, naopak marihuana a další konopné látky jsou dekriminlizovány ve Švýcarsku,¹ Belgii, Nizozemí a v některých státech Australského společenství; v Kanadě legalizaci či dekriminlizaci konopí vládě navrhly obě komory tamního parlamentu. Heroin byl do roku 1919 volně prodáván a užíván v Evropě i ve Spojených státech amerických; a právě Spojené státy v období 1919–1932 postavily mimo zákon alkohol.

Naopak některá analoga amfetaminových drog a celá škála tzv. „designérských drog“ nejsou zákonnými předpisy nijak regulovány. Látky, velmi příbuzné našemu pervitinu, jsou složkou řady preskripčních a dokonce i volně dostupných léčiv. Celosvětově legální

jsou i těkavé látky a představují všude na světě drogy masově rozšířené především v sociálně marginalizovaných skupinách obyvatel; dlužno připomenout, že zdravotní důsledky jejich užívání jsou vůbec nejzávažnější ze všech známých drog, heroin nevyjímaje.

Přestože v medicíně nemá dělení psychotropních látek podle jejich momentálního zákonného statutu žádnou logickou oporu, některé epidemiologické metody jsou pro oblast nelegálních látek vysoce specifické a těžko použitelné v epidemiologii užívání látek legálních – a naopak. To je způsobeno výše zmiňovanou skrytostí jevů, které se k „nelegalitě“ některých substancí váží. Zároveň ovšem platí, že většina epidemiologických (a dalších) indikátorů i nástrojů pro jejich zjišťování je výhodně použitelná pro obě „skupiny“ psychotropních látek a že jsme ve světě i u nás svědky jejich stálého sblížování a vydělování do širšího a multidisciplinárního vědního oboru – „adiktologie“ či „dependologie“ – což obráží i stále realističtější náhled na povahu psychotropních látek jako takových.²

Osobně tento vývoj vítám – a pokud k němu přispěje i tato učebnice, splní jeden ze svých hlavních úkolů.

Souhrnem: tento text se ve své metodické části snaží shrnout indikátory a postupy, specificky používané v epidemiologii užívání „drog“ s výjimkou alkoholu, tabákových látek a kofeinu; nezabývá se ani zneužíváním steroidních anabolik, které některé státy zařazují na seznamy regulovaných látek a uvalují na něj režim podobný heroinu. Naopak z příčin, uvedených výše, zahrnují do výkladu těkavé látky – běžná průmyslová

¹ které se dekriminlizací „aktů těsně předcházejících užití“ a „obchodu v malých množstvích mezi dospělými“ chystá marihuanu a hašiš de facto legalizovat

² v neposlední řadě je to také způsobeno obecně vzrůstající akceptací tohoto jevu především v mladší populaci, která nevidí valný rozdíl mezi rekreačním pijanem vína a rekreačním uživatelem marihuany – ani mezi sociálně i zdravotně zdevastovaným čičačem ředidel, notorickým alkoholikem a těžce závislým heroinistou

rozpouštědla, ale i benzin a plynové náplně do zapalovačů –, které v českých poměrech představují značné nebezpečí pro děti a nejmladší dospívající především v sociálně deprivovaných oblastech a mezi příslušníky marginalizovaných menšin.

Učebnice je rozdělena na pět hlavních částí:

- **Definice**, která obsahuje souhrn základních pojmů a konceptů, užívaných v drogové epidemiologii
- **Přehled indikátorů**, používaných v drogové epidemiologii
- Podrobnější popis systému a náčrt interpretací tzv. „**pěti harmonizovaných indikátorů** drogové epidemiologie“, vyvinutých Evropským monitorovacím centrem pro drogy a drogové závislosti (EMCDDA) s cílem definovat minimální set dat, nezbytných pro validní, reliabilní a komparabilní epidemiologický popis „drogové situace“ na definovaném území nebo v definované populaci
- Souhrnnou **kapitolu o kvalitativním výzkumu**, který je v drogové epidemiologii rovnocenným partnerem kvantitativních, „tradičních“ epidemiologických metod
- **Drogové politiky** – popis jejich hlavních složek, konceptů a strategií

- **Náčrt aktuální „drogové situace“** v České republice na počátku třetího tisíciletí, který vznikl jako součást mé práce na výročních zprávách pro Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti

Čtenář se v knize setká s pěti typy textu:

Definice a základní pojmy

Klíčové pasáže, nutné pro porozumění výkladu

Standardní studijní text

Doplňkový text s mezioborovým nebo vysoce odborným přesahem

Zajímavosti

Závěrem musím a chci poděkovat všem, kteří ke tvorbě tohoto textu přispěli nebo mne k němu inspirovali – především však profesoru Vladimíru Janoutovi a svým drahým oponentům, kteří se své role zhostili v míře vrchovaté: Michalu Miovskému, Viktoru Mravčíkovi a Josefu Radimeckému. Bez každého jednoho z nich by tento text nebyl tím, čím je.

MUDr. Tomáš Zábranský, Ph.D.
leden–červen 2003